

Thema

Stefan Paas over dateringen en geschiedschrijving

G. Kwakkel

Dit is het tweede artikel naar aanleiding van kritische reacties op de benoeming van Stefan Paas als universitair docent aan de TU in Kampen. Eerst komt de manier waarop hij omgaat met de datering van oudtestamentische teksten, aan de orde. Vervolgens zeg ik iets over zijn benadering van geschiedschrijving in het Oude Testament.

Twee benaderingen

Voor de gemiddelde gereformeerde bijbellezer lijkt het vrij duidelijk wanneer de meeste bijbelboeken geschreven zijn. Genesis tot en met Deuteronomium zijn de boeken van Mozes. Die boeken zijn dus geschreven vóór de intocht van Israël in het beloofde land. De profeet Jesaja leefde rond 700 vóór Christus, dus de profetieën in het boek met zijn naam stammen uit die tijd.

In werkelijkheid ligt het iets minder eenvoudig. Een bekend voorbeeld is Deuteronomium 34, over de dood van Mozes. Dat kan hij moeilijk zelf vóór zijn dood geschreven hebben. Een ander bekend voorbeeld is het tweede gedeelte van Jesaja, vanaf hoofdstuk 40. In die hoofdstukken worden de Israëlieten aangesproken terwijl zij in ballingschap zijn in Babylon. In de tijd van de Babylonische ballingschap was de profeet Jesaja allang gestorven. Prof. Ohmann kwam daarom met de oplossing dat de overgeleverde vorm van dit deel van het boek afkomstig is van leerlingen van Jesaja. Zij hebben onder leiding van Gods Geest woorden van hun meester bewerkt en toegepast voor hun eigen tijd.

In de kritische bijbelwetenschap gaat men hierin veel verder. In die kringen ben je al conservatief, als je zegt dat de oudste stukken uit Genesis in de tijd van Salomo geschreven zijn. Van de wetten in Leviticus zegt men vaak, dat die pas na de Babylonische ballingschap op schrift gesteld zijn. Grote stukken in de boeken van de profeten zouden niet afkomstig zijn van de profeten naar wie de boeken heten, maar dateren uit later tijd.

Als je als gereformeerde oudtestamenticus een wetenschappelijke studie wilt schrijven, sta je daarom voor een moeilijk probleem. Wat moet je over al die dateringskwesties zeggen? Grofweg heb je twee mogelijkheden. De eerste is dat je uitvoerig op al deze kwesties ingaat. Het voordeel hiervan is dat je je eigen standpunt duidelijk formuleert. Het nadeel is dat je meestal een extra boek moet schrijven om al deze kwesties netjes te bespreken en je eigen overtuiging te beargumenteren. Ook loop je het risico dat men het resultaat van je studie direct ongelezen terzijde legt.

De tweede mogelijkheid is dat je deze zaken zoveel mogelijk laat rusten. In je publicatie sluit je je aan bij de consensus van de vakbroeders en -zusters, dus het standpunt dat op dat moment de meeste aanhang heeft. Als je dat doet, zondig je niet tegen de regels van het wetenschappelijke bedrijf. Je kunt nu eenmaal in een proefschrift of een andere wetenschappelijke studie niet alles beargumenteren wat je doet. Je kunt ook niet alles wat je beweert, vanaf de grond bewijzen. Je bouwt altijd voort op de resultaten van het onderzoek van anderen.

Paas' keuze

Het proefschrift van Stefan Paas gaat over de scheppingvoorstellingen bij profeten uit de achtste eeuw vóór Christus. Deze omschrijving van zijn onderwerp laat al zien dat dateringen

een aangelegen punt waren in zijn onderzoek. Welke profetieën stammen echt uit de achtste eeuw? Welke teksten in het Oude Testament zijn ouder en welke jonger?

In zijn proefschrift heeft Paas gekozen voor de tweede mogelijkheid die ik zojuist geschetst heb. Hij sluit zich doorgaans aan bij de gangbare historisch-kritische visie op dateringskwesties, *zonder een eigen standpunt te formuleren*. Dat geldt voor de datering van teksten over de schepping uit Genesis, maar ook voor de vraag welke profetieën uit het boek Jesaja van Jesaja zelf zijn en welke niet.

Paas heeft zijn proefschrift verdedigd aan een openbare universiteit, die van Utrecht. In dat geval is het goed te begrijpen dat iemand ervoor kiest om in het kader van zijn proefschrift de consensus te volgen. Als Paas het anders gedaan had, had hij zeker minstens één extra proefschrift moeten schrijven om al die dateringskwesties en de achterliggende theorievorming te bespreken. Aan een confessionele instelling als de Theologische Universiteit in Kampen (Broederweg) ligt dat anders. Maar ook wij in Kampen kunnen maar niet doen en laten wat wij willen. Als wij een publicatie echt in de wetenschappelijke markt willen zetten, moeten wij ook rekening houden met wat daar gangbaar is. Dan moet je dus óf al je overtuigingen uitvoerig beargumenteren, óf bepaalde dingen laten liggen en die bewaren voor betere gelegenheden om daarover te schrijven of te spreken.

Een tweede reden van Paas' keuze voor deze benadering hangt samen met het doel dat hij met zijn proefschrift beoogde. Hij wilde tegen de gangbare mening in laten zien dat Israël al veel eerder in het Schepper-zijn van de HEER geloofde dan vele oudtestamentici beweren. Dat was het punt dat hij wilde maken. In dat geval sta je het sterkst als je je uitgangspunt neemt in teksten die ook volgens de oudtestamentici die je kritiseert, echt afkomstig zijn uit de achtste eeuw.

Eigenlijk bevond Paas zich in een situatie die een beetje lijkt op wat velen zullen kennen uit evangelisatiegesprekken. Toen ik voor het eerst met E&R meeding, had ik de neiging om in te gaan op alles wat de mensen met wie ik sprak, zeiden. Ik voelde me geroepen elke dwaling te weerleggen. Maar dat ging natuurlijk niet. Op den duur leerde ik dat ik er veel beter één ding uit kon pikken. Daar ging ik dan wat uitvoeriger op in. De rest liet ik liggen.

Iets dergelijks heeft Paas gedaan in zijn proefschrift. Zelf heb ik vanuit mijn Kamper achtergrond de neiging anders te werk te gaan. Wij zijn hier veel meer gewend te beginnen met een eigen kritische bespreking van gangbare wetenschappelijke visies op dateringen. Wij willen ons eigen standpunt duidelijk formuleren. Dat is ook heel goed te verdedigen. Het is overigens wel de vraag of deze benadering echt effectiever is dan die van Paas in zijn proefschrift.

Duidelijk voor vakgenoten

Als christelijke theoloog kun je niet om de historisch-kritische bijbelwetenschap heen. Daarmee bedoel ik niet dat je alles wat men daarin beweert, voor zoete koek zou moeten slikken. Dat zeker niet. Maar je moet het in je eigen publicaties wel in rekening brengen. Zoals gezegd, kan dat op verschillende manieren. Stefan Paas heeft in zijn proefschrift gekozen voor de benadering die hem het meest geschikt leek. Die ruimte moet je hem gunnen, ook als je het zelf misschien anders gedaan zou hebben.

In theorie had Paas in zijn proefschrift vaker kunnen zeggen: 'Hier volg ik de gangbare mening, maar dat betekent nog niet dat dit ook mijn eigen overtuiging is.' Daarmee had hij wellicht misverstanden kunnen voorkomen bij orthodox-christelijke, niet-ingewijde lezers van zijn boek. Maar dat is het niet het publiek waarvoor hij zijn proefschrift geschreven heeft. Een proefschrift schrijf je meestal allereerst voor de vakgenoten. Dat heeft Paas ook gedaan. Voor dat publiek is het niet nodig of zinvol dat je steeds aangeeft waar je de consensus volgt en waar je je eigen persoonlijke overtuiging formuleert.

Het is trouwens ook niet zo dat Paas zich voor honderd procent bij de gangbare meningen heeft aangesloten. Hier en daar heeft hij de gelegenheid te baat genomen om correcties aan te brengen. Als vakmensen zijn proefschrift en die correcties lezen, zien zij direct: die Paas moet een zeer behoudende theoloog zijn.

Profetische geschiedschrijving

Tot zover over wat Paas in zijn proefschrift geschreven heeft met betrekking tot dateringen van teksten uit het Oude Testament. Ik sluit af met een paar opmerkingen naar aanleiding van wat hij in enkele publicaties geschreven heeft over geschiedschrijving in het Oude Testament. Paas heeft de manier waarop het Oude Testament geschiedenis vertelt, als ‘profetische geschiedschrijving’ getypeerd. Daarmee bedoelt hij dat de bijbelschrijvers iets meer of iets anders op het oog hadden dan een zo volledig en objectief mogelijke beschrijving van de naakte feiten. De bijbelschrijvers hebben geselecteerd: wat vertellen wij wel en wat laten wij weg? Zij wilden met hun beschrijving van de geschiedenis een bepaalde boodschap overbrengen, namens God.

Paas heeft volkomen gelijk als hij zegt dat de bijbelschrijvers keuzes gemaakt hebben en een profetische boodschap wilden overbrengen. De apostel Johannes zegt dat zelf aan het einde van zijn beschrijving van het evangelie: ‘Jezus heeft nog veel meer wondertekens voor zijn leerlingen gedaan, die niet in dit boek staan, maar deze zijn opgeschreven opdat u gelooft dat Jezus de messias is, de Zoon van God, en opdat u door te geloven leeft door zijn naam’ (Joh. 20:30-31; vgl. ook Joh. 21:25).

In het Oude Testament kun je verschillende gevallen vinden waarin de bijbelschrijvers duidelijk geselecteerd hebben. Je kunt gevoeglijk aannemen dat die selectie samenhangt met het doel dat zij met hun geschrift beoogden. Kronieken beschrijft net als de boeken Samuël en Koningen het leven en de regering van David en Salomo. Maar Kronieken maakt geen melding van Davids zonde met Batseba. Ook vertelt Kronieken niet dat Salomo zich op zijn oude dag liet verleiden andere goden te gaan dienen, zoals 1 Koningen 11:4-8 dat doet. De beschrijving van de opvolging van David door Salomo in 1 Kronieken 28 en 29 verschilt sterk van die van 1 Koningen 1 en 2. Beide versies hebben hun eigen bedoeling. Maar het is niet gemakkelijk de vertelde gebeurtenissen in elkaar te passen en er een kloppend plaatje van te maken.

Iedere gereformeerde bijbellezer kent de vraag: waar kwam Kaïn's vrouw vandaan? Hij zal wel met een zus, een dochter van Adam en Eva, getrouwd zijn. Maar de Bijbel vertelt dat niet. Kennelijk vond God het niet nodig dat wij daar meer over zouden weten. Het was duidelijk niet het doel van de oudtestamentische geschiedschrijving alle feitjes te vertellen. De strekking van het verhaal van Kaïn en Abel wordt er niet minder duidelijk van.

Onderzoek de bedoeling

Over de geschiedschrijving in het Oude Testament is het laatste woord nog lang niet gezegd. Dat geldt zeker voor de beschrijving van de schepping, de zondeval en de zondvloed in de eerste hoofdstukken van Genesis. Stefan Paas heeft daarover geschreven dat het in die hoofdstukken niet gaat om de vraag hoe de wereld precies is ontstaan. Het gaat vooral om de vraag wie wij als mensen zijn, hoe wij ons verhouden tot God, enzovoort. Ik stem daarmee in, maar vind niet dat daarmee alle vragen beantwoord zijn. Paas beweert dat ook niet, trouwens. Hoe ligt bijvoorbeeld precies de verhouding tussen de feitelijkheid van wat Genesis beschrijft en de boodschap voor ons?

Over zulk soort vragen kun je lang met elkaar doorspreken. Misschien word je het samen helemaal eens, misschien ook niet. Maar dat is niet doorslaggevend. Doorslaggevend is dat

iemand de teksten zo wil begrijpen als ze door God bedoeld zijn. Dan is er een basis voor gesprek en vertrouwen, ook al ben je het niet over alles eens.

In zijn proefschrift heeft Paas geschreven binnen het kader van de godsdiensthistorie. Hij heeft zich op veel punten aangesloten bij gangbare meningen binnen de bijbelwetenschap, zonder daar zelf een standpunt over in te nemen. Hij heeft ook andere publicaties verzorgd, waarin hij veel meer als gelovig theoloog kon schrijven (bijv. de boeken *Jezus als heer in een plat land*, *De werkers van het laatste uur* en *Vrede stichten*, uitgegeven bij Boekencentrum in Zoetermeer in resp. 2001, 2003 en 2007). Zeker in die publicaties laat hij duidelijk zien, dat hij zich door de bijbelteksten zelf wil laten gezeggen. Dan kun je natuurlijk de vraag stellen of hij de bedoeling van de teksten altijd goed begrepen heeft. En hij kan op zijn beurt zulke vragen stellen aan mij en onze andere Kamper of Apeldoornse collega's. Maar zolang als je erop uit bent de teksten naar hun eigen bedoeling te verstaan, ben je goed gereformeerd bezig. In Kampen hebben wij Stefan Paas leren kennen als iemand die zo te werk wil gaan. Daarmee is er een stevige basis voor vertrouwen en samenwerking.